

Lesgeven met behulp van de 7 gewoontes van Covey.

Hoe doe je dat?

Door: Margriet de Vries (150343) en Saskia Bouw (150225), Studenten Christelijke Hogeschool Ede (2018)

Al een tijdje speelt in onderwijsland de vraag: hoe willen we leerlingen verantwoordelijk maken voor hun eigen leerproces? In het onderwijs ligt de focus namelijk niet alleen meer op kennisoverdracht maar op veel meer, zoals de persoonlijke ontwikkeling van onze leerlingen. De maatschappij vraagt van onze kinderen onder meer dat ze eigen verantwoordelijkheid nemen, probleemoplossend kunnen denken en goed kunnen samenwerken (Covey, 2014). Een actueel onderwerp waarnaar steeds meer onderzoek gedaan wordt. Het stellen van leerdoelen en zelfsturing doet leerlingen inzien dat zij de controle kunnen nemen over hun eigen leerproces, hetgeen hun gevoel van self-efficacy (vertrouwen in eigen kunnen) en zelfvertrouwen vergroot (Klein Hulse & Van den Berg, 2017). Volgens deze onderzoeken zou deze vorm van werken dus duidelijke, positieve effecten hebben op de groei van leerlingen. De 7 gewoontes van Covey zouden hier, in theorie, handvaten voor kunnen bieden. Er wordt uitgegaan van 7 gewoontes waarbij de leerlingen zicht krijgen op hun ontwikkeling, doelen stellen, leren te plannen en leren om voor zichzelf te zorgen (Covey, 2014). De eerste drie eigenschappen - wees proactief, begin met het einddoel voor ogen en belangrijke zaken eerst - helpen leerlingen onafhankelijker te worden. De volgende drie eigenschappen – denk win-win, eerst begrijpen dan begrepen worden en synergie – helpen de leerlingen om goed te kunnen samenwerken. De laatste eigenschap, houd de zaag scherp, versterkt de eerste zes eigenschappen (Covey, 2014).

Volgens velen een mooie gedachtegang, maar is dit didactisch wel daadwerkelijk toe te passen tijdens de lessen? En zo ja, hoe dan? Het koppelen van deze theorie naar de praktijk blijkt voor velen best lastig te zijn. Volgens Covey (2014) begint het op klassenniveau bij de leerkrachten die zich moeten afvragen: 'Welke taken kunnen leerlingen van mij overnemen?' Hiermee worden de leerlingen verantwoordelijk gemaakt voor het functioneren in een klas en dus ook in een groep. Vervolgens wordt dit veel breder en dieper uitgewerkt (Covey, 2014), maar hoe doe je dit op een dergelijke manier dat het voor de leerlingen 'een gewoonte' wordt en hoe kun je dit als leerkracht het beste sturen.

Inleiding

Sinds 2014 kan de Rehobothschool zich een The Leader In Me (TLIM) school noemen. Ze volgen de 7 gewoontes van Covey. Dit houdt in dat leerlingen gestimuleerd worden om verantwoordelijk te zijn voor hun eigen leerproces en keuzes, inclusief de gevolgen hiervan, met als doel hun eigen ontwikkeling te volgen en sturen. Volgens de leerkrachten van deze basisschool is dit een mooi uitgangspunt met een helder beschreven einddoel. Wel lopen dezelfde leerkrachten er tegenaan dat ze dit niet altijd even goed kunnen toepassen tijdens het geven van de dagelijkse lessen. Ze zouden graag zien dat deze gewoontes zo geïntegreerd zijn dat ze onderdeel kunnen worden van bijvoorbeeld een normale rekenles. Ze missen hiervoor regelmatig de praktische handvaten. Dit was dan ook de vraag waarmee het onderzoeksteam voor het eerst met

elkaar bijeen kwam. De Rehoboth maakt namelijk deel uit van de academische onderzoeksscholen waarbij derde –en vierdejaars studenten samen met een aantal masterleerkrachten van de basisschool en een leerkracht van de CHE, onderzoek doen naar de verbetering van het onderwijs.

Naar aanleiding van de probleemstelling vormde zich de volgende onderzoeksvraag: "Wat vraagt TLIM van de ontwikkeling op didactiek en klassenorganisatie bij het nieuwe onderwijsconcept?" Vanuit deze onderzoeksvraag kwamen de onderstaande deelvragen naar voren.

1. Wat houdt het gedachtegoed van het concept TLIM in? / Wat houdt TLIM in en wat betekent het voor een school?;
2. Welke verschillende didactieken zijn er en waar staan ze voor?;

3. Welke overeenkomsten tussen onderwijsvisies zijn er met TLIM?;
4. Welke overeenkomsten in de praktijk zijn er te vinden tussen verschillende onderwijsvormen en Covey?;
5. Wat zijn de belangrijkste elementen die moeten worden meegenomen uit de onderwijsvisies en onderwijsvormen die toegepast kunnen worden op een TLIM-school?

Door middel van literatuuronderzoek wordt er onderzocht aan welke onderwijsvisie en/of onderwijsvorm TLIM gekoppeld zou kunnen worden. Hierdoor zouden er praktische handvaten overgenomen kunnen worden die aansluiten bij het gedachtegoed van Covey. In het praktijkonderzoek wordt onderzocht welke mogelijkheden er zijn om de 7 gewoontes van Covey in alle lessen te laten terugkomen en deze te versterken. Door deze twee onderzoeken aan elkaar te koppelen kan er een advies gegeven worden voor leerkrachten, van een TLIM school, die ze verder helpt in het lesgeven volgens deze 7 gewoontes.

Het gedachtegoed van Covey

The Leader In Me is een procesaanpak die staf, leerlingen en ouders betreft bij het ontwikkelen van de vaardigheden die kinderen in de eenentwintigste eeuw nodig hebben. De aanpak is gebaseerd op de 7 gewoontes van effectief leiderschap en hierbij komen de persoonlijkheid en de eigen verantwoordelijkheid van het kind veel meer centraal te staan. In tabel A is beschreven waar de 7 gewoontes voor staan en wat de doelen zijn.

De scholen die het gedachtegoed van Covey het best implementeren, zijn in feite degene die op gezette tijden korte maar directe lessen inplannen middels de 7 gewoontes (Covey 2014). Veel TLIM-scholen volgen de benadering van Harry Wrong. Een deel van de tijd gebruiken ze om overzicht te geven van alle 7 gewoontes. Voor scholen in het eerste jaar betekent dit bij nul beginnen. Voor scholen in het tweede jaar of daarna betekent dit de eigenschappen evalueren. Leerlingen nemen deel aan praktijkgerichte activiteiten die duidelijk maken wat de eigenschappen inhouden en wat het betekent om een leider te zijn. Ze ontwikkelen een groepsmissie en bepalen samen de gedragsverwachtingen van het jaar (Covey, 2014). In de loop van het schooljaar wordt dit steeds dieper en breder uitgebreid zodat de leerlingen de zeven eigenschappen eigen maken.

De school

Volgens Covey (2014) hoort het hele gebouw een boodschap uit te zenden: dit is een plek waar veel van je verwacht wordt en waar leren leuk kan zijn. Elk kunstwerk, elke grafiek en elke foto benadrukt dat ieder kind talenten heeft en kan bijdragen aan het succes van de school. De Rehoboth heeft als motto: 'Jij doet ertoe.' Hierin komt naar voren dat ieder kind talenten heeft en mag zijn zoals hij/zij is. Volgens Covey (2014) is de meest fundamentele aanname van een TLIM-school dat elk kind belangrijk is en dat elk kind talenten heeft. In de school wordt dit op verschillende manieren herkenbaar gemaakt.

De 7 gewoontes	Middel:	Doel:
Gewoontes 1-3 (onafhankelijkheid): - Wees proactief - Begin met het einddoel voor ogen. - Belangrijke zaken eerst	- Doelen stellen - Plannen - Tijdsmanagement - Organisatie	- Initiatief - Verantwoordelijkheid - Visie - Integriteit - Zelfvertrouwen
Gewoontes 4-6 (wederzijdse afhankelijkheid): - Denk win-win - Eerst begrijpen, dan begrepen worden. - Synergie	- Conflictbeheersing - Luisteren/empathie - Spreekvaardigheid - Probleemoplossing - Teamwork	- Respect - Ethiek/gedrag - Eerlijkheid - Openheid - Waardering voor diversiteit
Gewoonte 7 (De hele persoon): - Houd de zaag scherp (Zorg voor lichaam, hoofd, hart en ziel)	- Lichamelijk welbevinden - Sociale vaardigheden - Geestelijke vaardigheden - Emotionele stabiliteit	- Bijdrage/betekenis - Wens om te leren - Plezier

Tabel A (Covey, Summers & Hatch, 2014)

Zo hangen er door de school borden met de 7 gewoontes en staat daar de uitleg bij beschreven. Stephan Covey heeft 7 gewoontes ontwikkeld, maar de Rehobothschool heeft een extra gewoonte toegevoegd. Deze laatste gewoonte staat voor de Christelijke identiteit van de school, namelijk: God is onze Leidsman. Dit wordt gesymboliseerd met de regenboog boven de eigengemaakte bomen bij de ingangen van de school.

Onderwijsvormen en onderwijsvisies

De leerkrachten van de Rehoboth zijn erg enthousiast over de theorie, doelen en uitkomsten van TLIM, maar daarbij is aangegeven dat het lastig is om deze theorie toe te passen in de praktijk, er staat in de theorie namelijk weinig beschreven over hoe Covey in de praktijk te gebruiken is. Wel zijn er in Nederland vele verschillende onderwijsvormen waar wel veel over praktische handvaten voor beschreven staan. Deze handvaten kunnen eventueel aansluiten bij het gedachtegoed van Covey. Door te kijken welke onderwijsvorm het beste aansluit bij Covey kunnen er praktische aspecten overgenomen worden op een TLIM-school. Bij het selecteren van de verschillende onderwijsvormen voor het maken van deze vergelijking is er gekeken naar de frequentie waarmee bepaalde onderwijsvormen voorkomen. Daarnaast zijn er door de onderzoekers ook onderwijsvormen toegevoegd aan de vergelijking die van waarde kunnen zijn voor dit onderzoek. De onderwijsvormen zijn beschreven in tabel B.

Onderwijsvormen	Aantal basisscholen in Nederland
Ontwikkelingsgericht onderwijs	39 scholen
Ervaringsgericht onderwijs	6 scholen
Steve Jobs	Sinds 2014, 22 scholen
Jenaplan	188 scholen
Montessori	168 scholen
Dalton	231 scholen
Vrije school	49 scholen
Freinet	5 scholen
Traditioneel onderwijs	
IPC	150 scholen
Thematisch onderwijs	

Tabel B (PO-raad, 2017)

Vervolgens hebben de onderzoekers een driedeling van onderwijsvisies gemaakt en de onderwijsvormen verdeeld onder programmagericht onderwijs, ontwikkelingsgericht onderwijs en ervaringsgericht onderwijs. Deze driedeling is verwerkt in tabel C.

Daarin staan de kenmerken van de onderwijsvisies beschreven en daaronder wordt duidelijk welke onderwijsvormen onder deze visies passen.

In tabel D zijn de kenmerken van de verschillende onderwijsvormen onderverdeeld in vier soorten kenmerken: de rol van de leerkracht, aandachtspunten leerlingen, ICT en overige opvallende punten. Deze kenmerken zijn beschreven op basis van literatuur en persoonlijke kennis.

Door de kenmerken onder te verdelen in kopjes zijn er verschillende uitgangspunten waarop een vergelijking te maken valt. Deze punten hebben een praktische waarde aangezien ze terugkomen in elke onderwijsvorm en daarom de ideale uitgangspunten voor het vergelijken van verschillende onderwijsvormen.

Vanuit de theorie die is weergegeven in tabel D blijkt dat IPC, met 63,6% overeenkomst, het beste aansluit bij het gedachtegoed van Covey. Vooral het onderdeel 'aandachtspunten leerling' heeft veel overeenkomsten. Teams van een TLIM school zouden opzoek kunnen gaan naar werkvormen binnen IPC die helpend kunnen zijn bij hun eigen visie. Aangezien IPC het hoogste scoort is hier de kans het grootst dat er mogelijkheden gevonden worden die het meest passend zijn bij een TLIM school.

Onderzoeksmethode

Aan de hand van de gegevens van het literatuuronderzoek is er een explorerend onderzoek gestart op 01-02-2018. "Explorerend onderzoek is onderzoek dat frequenties, samenhangen en verschillen exploreert met als doel om tot een theorie te komen" (Baarda, 2014). Dit praktijkonderzoek is afgenomen op basisschool de Rehoboth en basisschool Atlantis m.b.v. verschillende onderzoeksinstrumenten zoals vragenlijsten, observaties en interviews. Dit basisschoolteam bestaat uit 40 mensen, waaronder 25 leerkrachten. Ongeveer 25% van deze leerkrachten is man. De

onderwijservaringen in dit team kent grote verschillen. De eerste stap in dit onderzoek was het afnemen van een vragenlijst (bijlage 1) bij de 25 leerkrachten van de Rehobothschool met als doel te onderzoeken bij welk vakgebied de 7 gewoontes het meest en minst terugkomen.

Hierop kwam een respons op van 80%. Aan de hand van deze gegevens werd duidelijk bij welk vakgebied observaties plaats moesten vinden. De leerkrachten van de Rehobothschool hebben vervolgens een vragenlijst ingevuld die betrekking had op het literatuuronderzoek (bijlage 2). Deze vragenlijst, opgesteld a.d.h.v. tabel D, had als doel erachter te komen welke onderwijsvorm de leerkrachten van de Rehobothschool het beste vinden passen bij het gedachtegoed van Covey. Op de vragenlijst kwam eerst een respons van 20%. Volgens Cox (2016) zijn er bij dit soort vragenlijsten een respons van 45% gewenst, vandaar dat er hierna besloten werd om leerkrachten individueel te benaderen. Hierdoor was de uiteindelijke respons 50%, deze antwoorden kwamen van personen variërend tussen verschillende bouwen, leeftijdscategorieën en ervaring. Deze gegevens kunnen gebruikt worden bij het vinden van mogelijkheden om de 7 gewoontes nog meer te integreren in het onderwijs op de Rehobothschool.

Door observaties bij basisschool de Atlantis in Hoogland en observaties op de Rehobothschool, met behulp van een observatielijst (bijlage 3 en 4), werd duidelijk op welke manier de 7 gewoontes op deze basisscholen terugkomen bij leerkracht en leerling. Dit observatiemodel, met een 1 t/m 5 score, is ontworpen om leerkracht én leerling te observeren wat betreft de 7 gewoontes. Er is gekozen voor een 1 t/m 5 score zodat er een neutrale optie aanwezig was. De observaties werden uitgevoerd in verschillende bouwen, namelijk groep 4, groep 6 en groep 8, allemaal tijdens een taalles. Door middel van deze factoren werden spontane situaties en bijzonderheden meer uitgesloten en werd er een zo breed mogelijk beeld gecreëerd wat passend is voor de Rehobothschool. Tenslotte is er bij vier leerkrachten, verspreid over twee scholen, een vragenlijst (bijlage 5) afgenomen om specifiekere informatie te krijgen over het gebruik van de 7 gewoontes tijdens de lessen. Er is bewust voor een

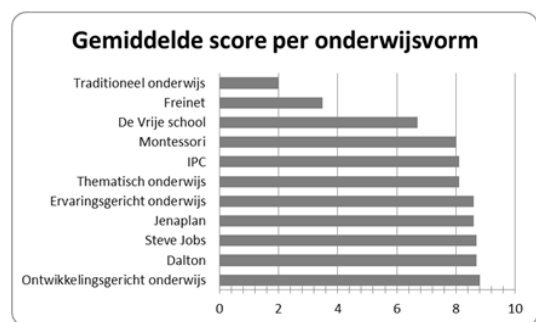
open vraagstelling gekozen zodat er zoveel mogelijk informatie te behalen viel.

Resultaten

Het grootste doel van het praktijkonderzoek was het in kaart brengen van de mogelijkheden waarin de Rehobothschool nog kan groeien wat betreft het lesgeven m.b.t. het gedachtegoed van Covey.

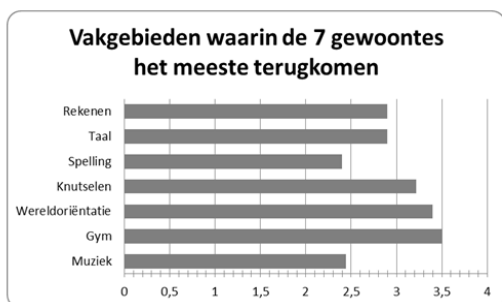
De eerste stap in dit onderzoek was het vergelijken van persoonlijke meningen van de leerkrachten over het gedachtegoed van Covey in vergelijking met andere onderwijsvormen. Dit sloot aan op het voorgaande literatuuronderzoek.

De leerkrachten van de Rehobothschool hebben aspecten hiervan vergeleken met het gedachtegoed van Covey. In figuur A is duidelijk te zien hoe de onderwijsvormen scoren en dat ontwikkelingsgericht onderwijs het beste aansluit bij de gedachtegang van Covey.

Figuur A: De mate waarin de leerkrachten van de Rehobothschool verschillende onderwijsvormen vinden passen bij het gedachtegoed van Covey

Daarnaast hebben er observaties plaatsgevonden bij leerkrachten en leerlingen bij basisschool de Rehoboth en basisschool Atlantis. De uitslag van de observatiemodellen (bijlage 3 en 4) is weergegeven in tabel E en F. Deze observaties vonden plaats tijdens een taalles. Uit vragenlijst A (bijlage 1), die afgenomen is bij de leerkrachten van de Rehoboth, bleek namelijk dat de leerkrachten de 7 gewoontes het minst laten terugkomen bij de vakken taal, rekenen, muziek en spelling.

Figuur B: Vakgebieden waarin de 7 gewoontes het meeste terugkomen op een schaal van 1 tot 5.

Aan de hand daarvan en het feit dat dit vak dagelijks en op elke school terugkomt is gekozen voor taal. In tabel E & F zijn de resultaten van deze observaties tussen de twee scholen terug te zien. Uit deze resultaten blijkt dat op basisschool Atlantis de 7 gewoontes over het algemeen meer terug te zien zijn dan bij basisschool de Rehoboth. Dit komt duidelijk naar voren bij zowel de uitslag van de leerkracht- als bij de leerling-observatie (Figuur C).

Figuur C: Gemiddelden observaties taaltes Covey leerkracht.

De resultaten van de observaties tussen deze twee basisscholen m.b.t. de leerkrachten verschillen niet veel. Maar wanneer de resultaten van de observaties van de leerlingen vergeleken worden, is dit een ander verhaal. Uit tabel F wordt duidelijk dat de 7 gewoontes bij de leerlingen van de Rehoboth veel minder zijn terug te zien zijn dan bij de leerlingen van de Atlantis.

Uit de observaties kwamen specifieke gegevens naar voren over het gebruik van de 7 gewoontes binnen de Rehobothschool. Bijvoorbeeld op welk punt er bij welke gewoonte winst te behalen valt. De gemiddelden in tabel E en F laten zien op welke specifieke punten de 7 gewoontes al sterk

geïntegreerd zijn en waar nog verbeterpunten mogelijk zijn.

Daarnaast is er bij vier leerkrachten, verspreid over twee scholen, een vragenlijst (bijlage 5) afgenomen om meer informatie te krijgen over het gebruik van de 7 gewoontes in de lessen. Hieruit kwamen een aantal opvallende punten naar voren. Zo blijkt dat al deze leerkrachten geregeld speciale ruimte vrij maakt om les te geven over één van de 7 gewoontes. Daarnaast zegt 75% van deze leerkrachten dat je de gewoontes zelf moet doorleven voordat je les kan geven middels dit gedachtegoed. En ten slotte geven deze leerkrachten aan dat ze merken dat het gevoel van eigenaarschap vele male groter is sinds het gebruik van de 7 gewoontes.

Gewoontes Leerkracht gebonden	Rehoboth	Atlantis
1 Gewoonte 1: Proactief	3,3	4
2 De leerkracht heeft de spullen klaarliggen voor de start van de les.	3,6	5
3 De leerkracht laat leerlingen zelf een oplossing bedenken.	3	2
4 Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen	3,6	3
5 De leerkracht communiceert duidelijk wat het einddoel is.	4,3	4
6 De leerkracht stimuleert de leerlingen om mee te denken over het einddoel.	1	1
7 De leerkracht controleert of het einddoel behaald is.	3,6	4
8 Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst	1,6	3
9 De leerkracht biedt leerlingen de kans om zelf een planning te maken.	1	3
10 De leerkracht geeft het goede voorbeeld door belangrijke zaken eerst te kiezen (b.v. modellen)	1,6	1
11 Gewoonte 4: Denk win-win	2,6	3
12 De leerkracht stimuleert het verplaatsen in een ander.	2,3	1
13 De leerkracht benoemt (spontane) win-win situaties.	3,6	4
14 Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden	2,6	4
15 De leerkracht laat het goede voorbeeld zien door eerst een ander te begrijpen en daarna de persoonlijke mening te delen.	2	4
16 De leerkracht benoemt (spontane) situaties die passen bij deze gewoontes.	2	1
17 Gewoonte 6: Synergie	2,3	4
18 De leerkracht stimuleert het samenwerken.	1,6	4
19 De leerkracht benoemt (spontane) situaties waarin synergie voorkomt.	2,6	4
20 Gewoonte 7: houd de zaag scherp	2	4
21 De leerkracht biedt ruimte voor ontspanning.	1,6	4
22 De leerkracht biedt ruimte voor rust.	2,6	4
23 De leerkracht geeft het goede voorbeeld door (persoonlijke) keuzes te delen en/of toe te lichten.	1,3	1

Tabel E: Gemiddelden observaties taaltes Covey leerkracht.

	Gewoonten Leerling gebonden	Rehoboth	Atlantis
1	Gewoonte 1: Proactief	2,3	4
2	<i>De leerlingen zijn intrinsiek gemotiveerd om aan het werk te gaan.</i>	3	4
3	<i>De leerlingen ondernemen zelf actie om hun kennis of kunde te verbeteren.</i>	2,6	4
4	Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen	3,3	4
5	<i>De leerlingen weten wat het einddoel is.</i>	4,3	5
6	<i>De leerlingen denken kritisch na over een realistisch einddoel.</i>	2,3	1
7	<i>De leerlingen zijn geïnteresseerd in het einddoel.</i>	2	3
8	Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst	0	1
9	<i>De leerlingen kiezen ervoor om de belangrijkste taak als eerst af te ronden.</i>	0	1
10	<i>De leerlingen kunnen uitleggen waarom ze een bepaalde keuze in volgorde van taken nemen.</i>	0	1
11	Gewoonte 4: Denk win-win	2	3
12	<i>De leerlingen kunnen in een situatie ook de voordelen van een ander (helpen) bedenken of regelen.</i>	0	4
13	<i>De leerlingen kunnen een win win situatie benoemen.</i>	2	1
14	Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden	3	3
15	<i>De leerlingen luisteren naar de ander voordat ze hun eigen verhaal vertellen.</i>	3	3
17	Gewoonte 6: Synergie	2,6	4
17	<i>De leerlingen nemen initiatief tot samenwerken.</i>	3	5
18	<i>De leerlingen zien voordelen van samenwerken en kunnen deze benoemen.</i>	0	4
19	Gewoonte 7: houd de zaag scherp	2,3	3
20	<i>De leerlingen geven zelf aan wanneer ze rust nodig hebben (wc bezoek, even iets anders doen etc.)</i>	2,3	3

Tabel F: Gemiddelden observaties taaltes Covey leerling

Conclusie

Uit figuur A is op te merken dat ontwikkelingsgericht onderwijs volgens de leerkrachten van de Rehobothschool het beste aansluit bij de gedachtegang van Covey. Door aspecten van deze onderwijsvorm over te nemen kunnen de leerkrachten tijdens de lessen eventueel beter aansluiten bij de visie die zij willen nastreven. Leerkrachten van de Rehobothschool gaven aan dat de brede persoonsontwikkeling en de eigen groei van elk kind past bij het gedachtegoed van Covey. Een andere onderwijsvorm die ook hoog scoort bij de leerkrachten is het onderwijs van Steve Jobs. De onderzoekers vonden dit een verrassende uitkomst aangezien de visie die bij deze onderwijsvorm past op veel punten verschilt met het gedachtegoed van Covey. Het aspect 'vervult rol coach of mentor' werd door de leerkrachten veel gekozen als passende overeenkomst. Dit aspect zou door de leerkrachten van de Rehoboth meer toegepast kunnen worden om de leerlingen te stimuleren meer verantwoordelijkheid te nemen en zelfbewuster te maken. Dit aspect wordt op dit moment nog niet veel ingezet op de Rehoboth omdat leerkrachten de

leerlingen geen keuzevrijheid geven, maar strakke opdrachten.

Over het algemeen wordt snel duidelijk dat de grootste verschillen tussen deze twee basisscholen te vinden zijn bij leerling-gedrag (tabel F). Leerkrachten laten bepaalde gewoontes wel zien of horen in een les, het is blijkbaar nog niet op zo'n manier geïntegreerd dat veel leerlingen deze overnemen. De gewoontes zijn bij de leerkrachten redelijk doorleefd, maar dit is bij de leerlingen minder of nog niet terug te zien. Hieruit kan worden opgemaakt dat de focus voornamelijk moet liggen op het stimuleren van het gebruik van deze gewoontes bij leerlingen. Hierdoor leren leerlingen zelf ervaren hoe ze de gewoontes het beste kunnen inzetten en wat hiervan het nut kan zijn.

In tabel E komt een aantal punten naar voren waar basisschool de Rehoboth relatief hoog op scoort. Opvallend is hierbij regel 4 en 5 van tabel E, deze gaan beiden over de gewoonte 'begin met het einddoel voor ogen'. Doordat de leerkrachten meerdere keren het einddoel vertelden, werd het voor de leerlingen duidelijk hoe deze gewoonte werkt. Uit de leerling-observaties, tabel F, bleek dat de leerlingen hierdoor goed wisten wat het einddoel was. Door een gewoonte op meerdere manieren terug te laten komen in de les is het dus gemakkelijker voor de leerlingen om een gewoonte over te nemen in het dagelijks denken en handelen. Dit is precies hetgeen hierboven beschreven werd, oftewel, hetgeen waar winst te behalen valt. Deze gedachte kan ingezet worden bij gewoontes die minder geïntegreerd zijn, want het blijkt dus dat leerkrachten deze vaardigheid wel beheersen. Uit regel 10, 13, 16 en 19 van tabel F blijkt dat leerkrachten veel vaker een voorbeeld van een gewoonte kunnen geven, of deze gewoonte kunnen benoemen. Hierdoor worden leerlingen gestimuleerd om deze vaardigheid over te nemen.

Tenslotte kwamen er nog verrassende resultaten uit de vragenlijsten die afgenomen zijn bij vier leerkrachten. Een positief punt hieruit is het feit dat veel leerkrachten ruimte inplannen om één van de 7 gewoontes extra te belichten. Hierdoor blijft de kennis bij de leerlingen actueel en dit is een basisvoorwaarde om de gewoontes correct te

kunnen gebruiken. Een ander opvallend punt is het feit dat veel leerkrachten aangaven dat je als onderwijzer de gewoontes zelf continu moet ervaren voordat je hier les over kan geven. Dit was ook duidelijk terug te zien tijdens de observaties, veel leerkrachten gebruikten de gewoontes niet automatisch en daardoor voelde het soms niet natuurlijk aan wanneer ze de gewoontes gebruikten. Uit dit onderzoek blijkt dat het gebruik van de gewoontes bij de leerkrachten vaker terug te zien is dan bij de leerlingen. Om dit gebruik bij de leerlingen te versterken is het van belang dat de leerkrachten de gewoontes zelf meer doorleven en leerlingen de vrijheid krijgen om verantwoordelijkheid te nemen.

Discussie

Men kan zich afvragen in hoeverre de resultaten van dit onderzoek generaliseerbaar zijn. Er is gesproken met 1 respondent van de Atlantis, een basisschool dat langer werkt met het gedachtegoed van Covey, en 3 respondenten van de Rehobothschool. Daarnaast wisten de leerkrachten die geobserveerd werden dat het ging om een observatie over de 7 gewoontes. Hierdoor is niet duidelijk in welke mate het gebruik van de 7 gewoontes natuurlijk, geïntegreerd gedrag was. Het is moeilijk in te schatten of zij een realistische afspiegeling vormen van het gehele onderzoeksveld, namelijk de hele Rehobothschool.

Daarnaast is er bij het gehele team van deze basisschool een vragenlijst afgenomen (Bijlage 2). Deze vragenlijst bleek moeilijk in te vullen waardoor een aantal resultaten niet bruikbaar waren. Wanneer dit duidelijker was geweest was het percentage respons hoger geweest en dit had voor een nog beter beeld gezorgd.

Tijdens dit onderzoek is er op één andere TLIM school, in één groep onderzoek gedaan. Voor een beter beeld en meer bruikbare informatie zou het beter geweest zijn wanneer er in meerdere groepen met verschillende docenten onderzoek gedaan zou zijn.

In dit onderzoek zijn er geen interviews afgenomen, dit had helpend kunnen zijn voor een beter beeld van de actuele situatie en dit had mogelijkheden kunnen geven om door te vragen op meerkeuze antwoorden

bij een vragenlijst. Door tijdgebrek zijn interviews in dit onderzoek niet gelukt.

Men dient er rekening mee te houden dat de observaties en vragenlijsten plaats hebben gevonden op basisschool de Rehoboth. Dit houdt niet in dat dit een correct beeld geeft voor andere basisschool in Nederland. Deze resultaten zijn passend voor deze basisschool maar geven geen correct beeld voor alle basisscholen in Nederland.

Aanbevelingen

Uit onderzoek blijkt dat ontwikkelingsgericht onderwijs en het onderwijs van Steve Jobs veel overeenkomsten hebben met het gedachtegoed van Covey. Door aspecten van deze onderwijsvormen toe te voegen in de lessen kan er misschien beter aangesloten worden bij de visie van school. In een vervolg onderzoek zou er gekeken kunnen worden hoe deze aspecten op een juiste manier toegepast kunnen worden tijdens het lesgeven op de Rehobothschool.

Uit de observaties bleek dat leerkrachten weinig spontane situaties benoemen met een gewoonte. Hierop valt winst te behalen. Door dit wel te benoemen of de 7 gewoontes te gebruiken wordt het gebruik hiervan steeds natuurlijker bij zowel leerkracht als leerling. In een vervolgonderzoek zou er gekeken kunnen worden hoe leerkrachten deze situaties op een juiste manier kunnen inzetten om de 7 gewoontes aan te kaarten.

In dit onderzoek is er één andere basisschool die werkt middels de 7 gewoontes onderzocht. Bij een volgend onderzoek zouden er meerdere basisscholen die werken volgens dit principe benadert kunnen worden voor een zo breed mogelijk beeld.

Samenvatting

Het doel van dit onderzoek was om te onderzoeken op welke manier de 7 gewoontes van het gedachtegoed van Covey meer geïntegreerd kunnen worden in het onderwijs wat gegeven wordt op basisschool de Rehoboth. Vanuit de literatuur bleek dat IPC het beste aansluit bij het gedachtegoed van Covey. De leerkrachten van de Rehoboth vinden dat ontwikkelingsgericht onderwijs en het onderwijs van Steve Jobs hier het beste bij aansluiten. Aspecten

zoals 'leerkracht als coach of mentor' zouden in het huidige onderwijs overgenomen kunnen worden om dichter aan te sluiten bij de 7 gewoontes. Leerkrachten gaven namelijk aan deze aspecten belangrijk en passend bij Covey te vinden, maar uit observaties bleek dat dit nog weinig gebeurde.

Vanuit observaties bleek ook dat de gewoontes vooral bij de leerkrachten terug te zien zijn, en bij leerlingen veel minder. Door als leerkracht te benoemen wanneer een gewoonte spontaan gebeurt of voorkomt en door beweegredenen achter (persoonlijke) keuzes uit te leggen wordt het voor de leerlingen logischer wanneer een gewoonte te gebruiken is. Daarnaast gaven leerkrachten aan dat het belangrijk is dat je de 7 gewoontes zelf goed doorleeft omdat dit anders niet overkomt op de leerlingen.

Vanuit deze resultaten zijn er een aantal aanbevelingen voor de leerkrachten van de Rehobothschool:

1. Probeer als leerkracht de rol coach of mentor steeds meer te vervullen. Wanneer je als leerkracht deze rol aanneemt stimuleer je leerlingen om meer verantwoordelijkheid te nemen en help je ze bij het nemen van eigen besluiten. Dit sluit goed aan bij het gedachtegoed van Covey;
2. Benoem als leerkracht spontane situaties tijdens de lessen;
3. Als leerkracht is het van belang zelf te leven vanuit de 7 gewoontes. Hierdoor wordt het lesgeven met deze gewoontes steeds naturelijker, en daarnaast kunnen de 7 gewoontes natuurlijk ook helpend zijn op latere leeftijd.

Bijlage A1: Tabellen

Onderwijsvisies	Programmagericht Onderwijs (PGO)	Ontwikkelingsgericht Onderwijs (OGO)	Ervaringsgericht Onderwijs (EGO)
Kenmerken	<ul style="list-style-type: none"> - Leerkrachtgestuurd - Gestructureerde programma's - Einddoel is de stof kennen, niet de manier waarop - Leerkracht baseert zijn lesstof op toets gegevens 	<ul style="list-style-type: none"> - Algemene ontwikkeling staat centraal, aandacht voor behoeften en talenten - Alleen leerlingen hebben inbreng in leerproces - Leerkracht heeft een bemiddelende rol - School is leergemeenschap 	<ul style="list-style-type: none"> - Leren door ervaringen - Leerling stuurt leerproces, leerkracht haak in - Veel 'hoeken' in de klas
Onderwijsvormen	Steve Jobs	Thematisch onderwijs	IPC (bevat zowel elementen die aansluiten bij OGO als bij EGO)
	Jenaplan	IPC (bevat zowel elementen die aansluiten bij OGO als bij EGO)	
	Montessori		
	Dalton		
	Vrije school		
	Freinet		
	Traditioneel onderwijs		
	Nutsscholen		

Tabel C

Onderwijsvorm	Eigenschappen	Overeenkomst met The Leader in Me.
Ontwikkelingsgericht onderwijs Leerpsychologie van Lev Vygotski	Rol van de leerkracht: <ul style="list-style-type: none"> - Grote waarde aan reflecteren en observeren. - Leerkracht heeft een stuwende rol. - Leerkracht als ontwerper. 	Rol van de leerkracht: <ul style="list-style-type: none"> - Grote waarde aan reflecteren en observeren.
	Aandachtspunten leerling: <ul style="list-style-type: none"> - Naaste ontwikkeling - Brede persoonsontwikkeling - Elk kind is ontwikkelbaar - Eigen groei 	Aandachtspunten leerling: <ul style="list-style-type: none"> - Brede persoonsontwikkeling - Elk kind is ontwikkelbaar - Eigen groei
	ICT: <ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen moeten mediawijs worden. 	ICT:
	Overige opvallende punten: <ul style="list-style-type: none"> - Thema's - 21st Century Skills (Kerpel, 2014) 	Overige opvallende punten: <ul style="list-style-type: none"> - 21st Century Skills

Ervaringsgericht onderwijs Ferre Laevers	Rol van de leerkracht: - Leerkracht is begeleider en observator.	Rol van de leerkracht: - Leerkracht is begeleider en observator.
	Aandachtspunten leerling: - Gaat uit van betrokkenheid en welbevinden van leerlingen. - 5 factoren die leren stimuleren: goede sfeer, juiste niveau, aansluiten bij de leefwereld, afwisselende activiteiten en ruimte voor keuzes. - 5 werkvormen: kringen en forum, contactwerk, projectwerk, atelier en vrije keuze. (Leraar24, 2009)	Aandachtspunten leerling: - Gaat uit van betrokkenheid en welbevinden van leerlingen. - 5 factoren die leren stimuleren: goede sfeer, juiste niveau, aansluiten bij de leefwereld, afwisselende activiteiten en ruimte voor keuzes.
	ICT:	ICT:
	Overige opvallende punten: - 3 pijlers: vrij initiatief, milieuverrijking en ervaringsgerichte dialoog. - De focus ligt op het proces. (Laevers & Heylen, 2013) (Kerpel 2014)	Overige opvallende punten:
Steve Jobs	Rol van de leerkracht: - Vervult rol coach of mentor. - Vakspecialist	Rol van de leerkracht:
	Aandachtspunten leerling: - In eigen tempo ontwikkelen. - Ieder kind heeft aangeboren talenten. - Leren gebeurt een groot deel van de tijd buiten de school. Leren kan altijd en overal, ook als je kind niet op school aanwezig is. -> virtuele leeromgeving.	Aandachtspunten leerling: - In eigen tempo ontwikkelen - Ieder kind heeft aangeboren talenten.
	ICT: - Gebruik van moderne middelen. - Leren gebeurt een groot deel van de tijd buiten de school. Leren kan altijd en overal, ook als je kind niet op school aanwezig is. -> virtuele leeromgeving.	ICT: - Leren gebeurt een groot deel van de tijd buiten de school. Leren kan altijd en overal, ook als je kind niet op school aanwezig is. -> virtuele leeromgeving.
	Overige opvallende punten: - 21st Century Skills(Communicatie, samenwerken en ICT-vaardigheden) zijn opgenomen in de kerndoelen. (Andere tijden in onderwijs en opvang, 2016)	Overige opvallende punten:
Jenaplan Peter Petersen	Rol van de leerkracht: - Professionele opvoeder	Rol van de leerkracht:
	Aandachtspunten leerling: - Ieder kind is uniek. - Doel opvoeding: Leerlingen verschillen van elkaar.	Aandachtspunten leerling: - Ieder kind is uniek.

	ICT: - Wordt gebruikt om aan te sluiten bij belangstelling en voorkennis - Actief informatie opdoen en feedback mogelijkheden. (Fronik, 2002)	ICT:
	Overige opvallende punten: - Veel met basisactiviteiten zoals spelen, spreken of communiceren, werken en vieren. - Leerstof komt uit leefwereld. - Werken met verticale groepen. (IH, 2014)	Overige opvallende punten: - Veel met basisactiviteiten zoals spelen, spreken of communiceren, werken en vieren. - Leerstof komt uit leefwereld.
Montessori Maria Montessori	Rol van de leerkracht: - Leerlingen helpen zelf te werken. - Leerkracht moet belangstelling opwekken, aanmoedigen en leerstof op grootse wijze aanbieden. - Leerkracht moet persoonlijk zijn, gevoelig en vol belangstelling naar de leerlingen. - Leerkracht is begeleider. (ROC Rivor, 2015)	Rol van de leerkracht: - Leerkracht is begeleider.
	Aandachtspunten leerling: - Leer mij om het zelf te doen. - Leerling heeft noodzakelijke en natuurlijke drang tot zelfontplooiingen. - Gevoelige perioden om te leren.	Aandachtspunten leerling: - Leer mij om het zelf te doen. - Leerling heeft noodzakelijke en natuurlijke drang tot zelfontplooiingen.
	ICT:	ICT:
	Overige opvallende punten: - Verticale klassen. - Veel materiaal (Schwegman, 1999)	Overige opvallende punten:
Dalton Heleen Parkhurst	Rol van de leerkracht: - Kind staat centraal.	Rol van de leerkracht: - Kind staat centraal.
	Aandachtspunten leerling: - Keuzevrijheid van de leerling. - Samenwerken - Ontwikkeling tot zelfstandigheid	Aandachtspunten leerling: - Keuzevrijheid van de leerling. - Samenwerken - Ontwikkeling tot zelfstandigheid
	ICT: - Wil onderwijs eigentijdser maken. - Elke leerlingen heeft zijn eigen device. (Parkhurst, 2017)	ICT:

	<p>Overige opvallende punten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kernwoorden zijn: zelfstandigheid, vrijheid in gebondenheid en samenwerken. - School is in eerste plaats een ontmoetingsplek tussen leerlingen en leerkracht. - Dag- en weektaken. - Kieskast <p>(Jansen & De Haan, 2006)</p>	<p>Overige opvallende punten:</p> <p>Kernwoorden zijn: zelfstandigheid, vrijheid in gebondenheid en samenwerken.</p>
<p>De vrije school Rudolf Steiner</p>	<p>Rol van de leerkracht:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Werkelijke autoriteit wordt niet verworven door hardheid of geweld, maar door respect. - Intrinsieke ontwikkeling van een leerling motiveren. - Het accent van leren ligt niet op de kennis. 	<p>Rol van de leerkracht:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Intrinsieke ontwikkeling van een leerling motiveren. - Werkelijke autoriteit wordt niet verworven door hardheid of geweld, maar door respect. - Het accent van leren ligt niet op de kennis.
	<p>Aandachtspunten leerling:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Iedere leerling heeft verborgen drijfveren en interesses. 	<p>Aandachtspunten leerling:</p>
	<p>ICT:</p>	<p>ICT:</p>
	<p>Overige opvallende punten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vrijheid, gelijkheid en broederschap - Vrijheid is een fundamentele eis voor ons bestaan. - De mens staat centraal, als individu en sociaal wezen. - Kleuter-, basis- en voortgezet onderwijs samengevoegd. - Levensfasen van 7 jaar (gevoelige periodes) 	<p>Overige opvallende punten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - De mens staat centraal, als individu en sociaal wezen
<p>Freinet Célestin Freinet</p>	<p>Rol van de leerkracht:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 's ochtends geestelijke arbeid, 's middags gym, tekenen, etc. 	<p>Rol van de leerkracht:</p>
	<p>Aandachtspunten leerling:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen hebben actieve rol in groepen of individueel. - Leerlingen kiezen eigen activiteiten - Discipline en orde worden door leerlingen aangebracht. 	<p>Aandachtspunten leerling:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen hebben actieve rol in groepen of individueel.
	<p>ICT:</p>	<p>ICT:</p>

	Overige opvallende punten: <ul style="list-style-type: none"> - School en gezin moeten samengaan. - Werken met je handen. - Gezamenlijke opvoeding jongens en meisjes. - Veel gym en creatieve vakken. - School moet levensecht zijn. (Tans & Bronkhorst, 1993)	Overige opvallende punten: <ul style="list-style-type: none"> - School en gezin moeten samengaan. - Gezamenlijke opvoeding jongens en meisjes. - School moet levensecht zijn.
Traditioneel Onderwijs	Rol van de leerkracht: <ul style="list-style-type: none"> - Accent ligt op aanleren van cognitieve vaardigheden. - Elk kind leert dezelfde kennis en vaardigheden. 	Rol van de leerkracht: <ul style="list-style-type: none"> - Elk kind leert dezelfde kennis en vaardigheden.
	Aandachtspunten leerling: <ul style="list-style-type: none"> - Elke leerling heeft pas geleerd wanneer ze de leerstof onthouden. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid tot denken en creativiteit. - Leerlingen onthouden beter wanneer ze aantekeningen maken op papier. 	Aandachtspunten leerling: <ul style="list-style-type: none"> - Een vlotte en foutloze beheersing van basisvaardigheden is voorwaardelijk voor hogere denkprocessen.
	ICT: <ul style="list-style-type: none"> - Technologie maakt het onderwijs alleen maar complexer. 	ICT:
	Overige opvallende punten: <ul style="list-style-type: none"> - Intelligentie staat niet vast: hoe meer leerlingen leren, hoe slimmer ze worden. (Gastel-Firet, 2017)	Overige opvallende punten:
IPC	Rol van de leerkracht: <ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen motiveren om meer over het onderwerp te weten te komen. - Faciliteren van het leren. 	Rol van de leerkracht: <ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen motiveren om meer over het onderwerp te weten te komen.
	Aandachtspunten leerling: <ul style="list-style-type: none"> - Werken aan zelfvertrouwen - Ontdekken van eigen talenten - Veel ruimte voor eigen inbreng 	Aandachtspunten leerling: <ul style="list-style-type: none"> - Werken aan zelfvertrouwen - Ontdekken van eigen talenten - Veel ruimte voor eigen inbreng
	ICT: <ul style="list-style-type: none"> - ICT wordt gecombineerd met andere vakken. - Eigen digitale leefomgeving 	ICT: <ul style="list-style-type: none"> - ICT wordt gecombineerd met andere vakken.
	Overige opvallende punten: <ul style="list-style-type: none"> - Leren staat centraal - Werken vanuit thema's (units) - Vakken met elkaar verbonden - 21st Century Skills (IPC Nederland BV, 2017)	Overige opvallende punten: <ul style="list-style-type: none"> - Vakken met elkaar verbonden - 21st Century Skills

<u>Thematisch onderwijs</u>	Rol van de leerkracht: - Zelf gerichte keuzes maken uit het leerstofaanbod - Coachen van de leerlingen. - Kinderen zelf laten ontdekken - Grote waarde aan reflecteren en observeren.	Rol van de leerkracht: - Zelf gerichte keuzes maken uit het leerstofaanbod - Coachen van de leerlingen. - Kinderen zelf laten ontdekken - Grote waarde aan reflecteren en observeren.
	Aandachtspunten leerling: - Door de thema's meer betrokkenheid en motivatie. - Elk kind heeft een eigen rol. - Werken in kleine groepjes	Aandachtspunten leerling: - Elk kind heeft een eigen rol.
	ICT: - Moderne hulpmiddelen als computers worden dagelijks gebruikt.	ICT:
	Overige opvallende punten: - 21st Century skills - zoveel mogelijk klassieke kennisgebieden/zaakvakken, expressievakken, taal, lezen en Engels zijn geïntegreerd - Een vlotte en foutloze beheersing van basisvaardigheden is voorwaardelijk voor hogere denkprocessen.	Overige opvallende punten: - 21st Century skills

Tabel D

Bijlage B: Overig

Bijlage 1 Vragenlijst leerkrachten

Vragenlijst

Naam: .....

Groep: .....

Op schaal van 1 tot 5, hoe goed lukt het om volgens de gedachtegang van Covey les te geven op onderstaande vakgebieden? (per vakgebied dus 1 kruisje zetten) Bij opmerkingen kun je hier eventueel iets over vertellen.

	1	2	3	4	5	Opmerkingen:
Rekenen						
Taal						
Spelling						
Knutselen						
Wereldoriëntatie						
Gym						
Muziek						

Uitslag tabel

Leerkracht groep	Rekenen	Taal	Spelling	Knutselen	Wereldoriëntatie	Gym	Muziek
3	2	3	1	3	3	n.v.t.	2
6	3	3	3	3	3	4	2
6	4	3	3	3	3	3	2
7	2	3	2	3	4	3	2
7	2	4	3	3	3	3	3
4	3	3	3	3	3	n.v.t.	2
3	3	3	2	4	3	3	3
8	3	2	1	3	3	4	2
6	4	2	3	0	4	0	n.v.t.
Overig	3	3	3	4	5	4	4
Gemiddelde:	2,9	2,9	2,4	3,22	3,4	3,5	2,44

Bijlage 2 Overeenkomsten vanuit de theorie

Onderwijsvorm	Eigenschappen	Overeenkomst met The Leader in Me.
Ontwikkelingsgericht onderwijs Leerpsychologie van Lev Vygotski	Rol van de leerkracht: - Grote waarde aan reflecteren en observeren. - Leerkracht heeft een stuwende rol. - Leerkracht als ontwerper.	Rol van de leerkracht:
	Aandachtspunten leerling: - Naaste ontwikkeling - Brede persoonsontwikkeling - Elk kind is ontwikkelbaar - Eigen groei	Aandachtspunten leerling:
	ICT: - Leerlingen moeten mediawijs worden.	ICT:
	Overige opvallende punten: - Thema's - 21st Century Skills (Kerpel, 2014)	Overige opvallende punten:
Ervaringsgericht onderwijs Ferre Laevers	Rol van de leerkracht: - Leerkracht is begeleider en observator.	Rol van de leerkracht:
	Aandachtspunten leerling: - Gaat uit van betrokkenheid en welbevinden van leerlingen. - 5 factoren die leren stimuleren: goede sfeer, juiste niveau, aansluiten bij de leefwereld, afwisselende activiteiten en ruimte voor keuzes. - 5 werkvormen: kringen en forum, contactwerk, projectwerk, atelier en vrije keuze. (Leraar24, 2009)	Aandachtspunten leerling:
	ICT:	ICT:
	Overige opvallende punten: - 3 pijlers: vrij initiatief, milieuverrijking en ervaringsgerichte dialoog. - De focus ligt op het proces. (Laevers & Heylen, 2013) (Kerpel 2014)	Overige opvallende punten:
Steve Jobs	Rol van de leerkracht: - Vervult rol coach of mentor. - Vakspecialist	Rol van de leerkracht:

	Aandachtspunten leerling: - In eigen tempo ontwikkelen. - Ieder kind heeft aangeboren talenten. - Leren gebeurt een groot deel van de tijd buiten de school. Leren kan altijd en overal, ook als je kind niet op school aanwezig is. -> virtuele leeromgeving.	Aandachtspunten leerling:
	ICT: - Gebruik van moderne middelen. - Leren gebeurt een groot deel van de tijd buiten de school. Leren kan altijd en overal, ook als je kind niet op school aanwezig is. -> virtuele leeromgeving.	ICT:
	Overige opvallende punten: - 21st Century Skills (Communicatie, samenwerken en ICT-vaardigheden) zijn opgenomen in de kerndoelen. (Andere tijden in onderwijs en opvang, 2016)	Overige opvallende punten:
Jenaplan Peter Petersen	Rol van de leerkracht: - Professionele opvoeder	Rol van de leerkracht:
	Aandachtspunten leerling: - Ieder kind is uniek. - Doel opvoeding: Leerlingen verschillen van elkaar.	Aandachtspunten leerling:
	ICT: - Wordt gebruikt om aan te sluiten bij belangstelling en voorkennis - Actief informatie opdoen en feedback mogelijkheden. (Fronik, 2002)	ICT:
	Overige opvallende punten: - Veel met basisactiviteiten zoals spelen, spreken of communiceren, werken en vieren. - Leerstof komt uit leefwereld. - Werken met verticale groepen. (IH, 2014)	Overige opvallende punten:

Montessori Maria Montessori	Rol van de leerkracht: - Leerlingen helpen zelf te werken. - Leerkracht moet belangstelling opwekken, aanmoedigen en leerstof op grootse wijze aanbieden. - Leerkracht moet persoonlijk zijn, gevoelig en vol belangstelling naar de leerlingen. - Leerkracht is begeleider. (ROC Rivor, 2015)	Rol van de leerkracht:
	Aandachtspunten leerling: - Leer mij om het zelf te doen. - Leerling heeft noodzakelijke en natuurlijke drang tot zelfontplooiingen. - Gevoelige perioden om te leren.	Aandachtspunten leerling:
	ICT:	ICT:
	Overige opvallende punten: - Verticale klassen. - Veel materiaal. (Schwegman, 1999)	Overige opvallende punten:
Dalton Heleen Parkhurst	Rol van de leerkracht: - Kind staat centraal.	Rol van de leerkracht:
	Aandachtspunten leerling: - Keuzevrijheid van de leerling. - Samenwerken - Ontwikkeling tot zelfstandigheid	Aandachtspunten leerling:
	ICT: - Wil onderwijs eigentijds maken. - Elke leerling heeft zijn eigen device. (Parkhurst, 2017)	ICT:
	Overige opvallende punten: - Kernwoorden zijn: zelfstandigheid, vrijheid in gebondenheid en samenwerken. - School is in eerste plaats een ontmoetingsplek tussen leerlingen en leerkracht. - Dag- en weektaken. - Kieskast (Jansen & De Haan, 2006)	Overige opvallende punten:
De vrije school Rudolf Steiner	Rol van de leerkracht: - Werkelijke autoriteit wordt niet verworven door hardheid of geweld, maar door respect. - Intrinsieke ontwikkeling van een leerling motiveren. - Het accent van leren ligt niet op de kennis.	Rol van de leerkracht:

	Aandachtspunten leerling: - Iedere leerling heeft verborgen drijfveren en interesses.	Aandachtspunten leerling:
	ICT:	ICT:
	Overige opvallende punten: - Vrijheid, gelijkheid en broederschap - Vrijheid is een fundamentele eis voor ons bestaan. - De mens staat centraal, als individu en sociaal wezen. - Kleuter-, basis- en voortgezet onderwijs samengevoegd. - Levensfasen van 7 jaar (gevoelige periodes)	Overige opvallende punten:
Freinet Célestin Freinet	Rol van de leerkracht: - 's ochtends geestelijke arbeid, 's middags gym, tekenen, etc.	Rol van de leerkracht:
	Aandachtspunten leerling: - Leerlingen hebben actieve rol in groepen of individueel. - Leerlingen kiezen eigen activiteiten - Discipline en orde worden door leerlingen aangebracht.	Aandachtspunten leerling:
	ICT:	ICT:
	Overige opvallende punten: - School en gezin moeten samengaan. - Werken met je handen. - Gezamenlijke opvoeding jongens en meisjes. - Veel gym en creatieve vakken. - School moet levensecht zijn. (Tans & Bronkhorst, 1993)	Overige opvallende punten:
Traditioneel Onderwijs	Rol van de leerkracht: - Accent ligt op aanleren van cognitieve vaardigheden. - Elk kind leert dezelfde kennis en vaardigheden.	Rol van de leerkracht:

	Aandachtspunten leerling: - Elke leerling heeft pas geleerd wanneer ze de leerstof onthouden. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid tot denken en creativiteit. - Leerlingen onthouden beter wanneer ze aantekeningen maken op papier. - Een vlotte en foutloze beheersing van basisvaardigheden is voorwaardelijk voor hogere denkprocessen.	Aandachtspunten leerling:
	ICT: - Technologie maakt het onderwijs alleen maar complexer.	ICT:
	Overige opvallende punten: - Intelligentie staat niet vast: hoe meer leerlingen leren, hoe slimmer ze worden.	Overige opvallende punten:
IPC	Rol van de leerkracht: - Leerlingen motiveren om meer over het onderwerp te weten te komen. - Faciliteren van het leren	Rol van de leerkracht:
	Aandachtspunten leerling: - Werken aan zelfvertrouwen - Ontdekken van eigen talenten - Veel ruimte voor eigen inbreng	Aandachtspunten leerling:
	ICT: - ICT wordt gecombineerd met andere vakken. - Eigen digitale leefomgeving	ICT:
	Overige opvallende punten: - Leren staat centraal - Werken vanuit thema's (units) - Vakken met elkaar verbonden - 21st Century Skills (IPC Nederland BV, 2017)	Overige opvallende punten:
Thematisch onderwijs	Rol van de leerkracht: - Zelf gerichte keuzes maken uit het leerstofaanbod - Coachen van de leerlingen. - Kinderen zelf laten ontdekken	Rol van de leerkracht:

	Aandachtspunten leerling: - Door de thema's meer betrokkenheid en motivatie. - Elk kind heeft een eigen rol. - Werken in kleine groepjes	Aandachtspunten leerling:
	ICT:	ICT:
	Overige opvallende punten: - 21st Century skills (<u>Gastel-Firet, 2017</u>)	Overige opvallende punten:

Leerkrachtgebonden

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v.t.	overig/aanvulling/uitleg
Gewoonte 1: Proactief							
<i>De leerkracht heeft de spullen klaarliggen voor de start van de les.</i>							
<i>De leerkracht laat leerlingen zelf een oplossing bedenken.</i>							
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.							
<i>De leerkracht communiceert duidelijk wat het einddoel is.</i>							
<i>De leerkracht stimuleert de leerlingen om mee te denken over het einddoel.</i>							
<i>De leerkracht controleert of het einddoel behaald is.</i>							
Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst							
<i>De leerkracht biedt leerlingen de kans om zelf een planning te maken.</i>							
<i>De leerkracht geeft het goede voorbeeld door belangrijke zaken eerst te kiezen (b.v. modellen)</i>							
Gewoonte 4: Denk win-win							
<i>De leerkracht stimuleert het verplaatsen in een ander.</i>							
<i>De leerkracht benoemt (spontane) win-win situaties.</i>							
Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden.							
<i>De leerkracht laat het goede voorbeeld zien door eerst een ander te begrijpen en daarna de persoonlijke mening te delen.</i>							
<i>De leerkracht benoemt (spontane) situaties die passen bij deze gewoontes.</i>							
Gewoonte 6: Synergie							

<i>De leerkracht stimuleert het samenwerken.</i>								
<i>De leerkracht benoemt (spontane) situaties waarin synergie voorkomt.</i>								
Gewoonte 7: Houd de zaag scherp								
<i>De leerkracht biedt ruimte voor ontspanning.</i>								
<i>De leerkracht biedt ruimte voor rust.</i>								
<i>De leerkracht geeft het goede voorbeeld door (persoonlijke) keuzes te delen en/of toe te lichten.</i>								

Leerlinggebonden

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v. t.	Overig/aanvullingen/uitleg
Gewoonte 1: Proactief							
<i>De leerlingen zijn intrinsiek gemotiveerd om aan het werk te gaan.</i>							
<i>De leerlingen ondernemen zelf actie om hun kennis of kunde te verbeteren.</i>							
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.							
<i>De leerlingen weten wat het einddoel is.</i>							
<i>De leerlingen denken kritisch na over een realistisch einddoel.</i>							
<i>De leerlingen zijn geïnteresseerd in het einddoel.</i>							
Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst							
<i>De leerlingen kiezen ervoor om de belangrijkste taak als eerst af te ronden.</i>							
<i>De leerlingen kunnen uitleggen waarom ze een bepaalde keuze in volgorde van taken nemen.</i>							
Gewoonte 4: Denk win-win							
<i>De leerlingen kunnen in een situatie ook de voordelen van een ander (helpen) bedenken of regelen.</i>							
<i>De leerlingen kunnen een win-win situatie benoemen.</i>							
Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden.							
<i>De leerlingen luisteren naar de ander voordat ze hun eigen verhaal vertellen.</i>							
Gewoonte 6: Synergie							
<i>De leerlingen nemen initiatief tot samenwerken.</i>							

<i>De leerlingen zien voordelen van samenwerken en kunnen deze benoemen.</i>							
Gewoonte 7: Houd de zaag scherp							
<i>De leerlingen geven zelf aan wanneer ze rust nodig hebben (wc bezoek, even iets anders doen etc.)</i>							

Bijlage 5 Vragenlijst leerkrachten Atlantis en Rehobothschool

Vragen voor de leerkrachten:

1. Hoe verwerkt u de 7 gewoontes in een dagelijkse taal- of rekenles?

.....
.....
.....

2. Welke werkvormen gebruikt u om de 7 eigenschappen terug te laten komen in de lessen?

.....
.....
.....

3. Kijkt u bij de voorbereiding van de les naar specifieke momenten om 7 eigenschappen in te plannen of bekijkt u het ter plekke?

.....
.....
.....

4. Denkt u dat de leerlingen baat hebben bij onderwijs wat gegeven wordt via het gedachtegoed van Covey?

.....
.....
.....

5. Wat merkt u bij de leerlingen van de 7 gewoontes?

.....
.....
.....

6. Geeft u wel eens aparte lessen over de 7 gewoontes?

.....
.....
.....

7. Welke tips zou u ons meegeven om onze lessen meer in te richten middels Covey?

.....
.....
.....

Leerkracht van leerlingen met autisme (minoronderzoek Saskia):

1. Op welke manier helpt u een leerling met autisme in de lessen? Sluit dit aan bij het gedachtegoed van Covey?

.....
.....
.....

2. Denkt u dat leerlingen met autisme baat hebben bij onderwijs dat gegeven wordt via de 7 gewoontes? Waarom wel/waarom niet?

.....
.....
.....

3. Denkt u dat leerlingen met autisme de gewoontes op dezelfde manier gebruiken in het dagelijks leven als leerlingen zonder autisme?

.....
.....
.....

Bijlage 6 Vragenlijst leerkracht TLIM-school Atlantis (bovenbouw)

In te vullen door dezelfde leerkracht als waar de observaties is/was!

Vragen voor de leerkrachten:

1. Hoe verwerkt u de 7 gewoontes in een dagelijkse taal-of rekenles?

Door ze te benemen. Covey taalgebruik, Cooperatieve
Werkvormen & gesprekken, afdelingsklas

2. Welke werkvormen gebruikt u om de 7 eigenschappen terug te laten komen in de lessen?

Cooperatieve Werkvormen: Twee tegen twee (Caden)
Twee tot coach, mix en mix. Stippen / daten / evaluatie

3. Kijkt u bij de voorbereiding van de les naar specifieke momenten om 7 eigenschappen in te plannen of bekijkt u het ter plekke?

Voorbereiding: beschrijving in de bible-afthema-
vorbereiding

4. Denkt u dat de leerlingen baat hebben bij onderwijs wat gegeven wordt via het gedachtegoed van Covey?

Ja zeker, Bepaald gekozen om op van Covey school
te gaan werken

5. Wat merkt u bij de leerlingen van de 7 gewoontes?

Hun gevoel van eigenaarschap is welk mate
groter

6. Geeft u wel eens aparte lessen over de 7 gewoontes?

Ja absoluut, in de portfolio

7. Welke tips zou u ons meegeven om onze lessen meer in te richten middels Covey?

Beloof in de Covey methode en pas het toe
in je eigen leswerk zo staal je Covey met
Gewoonte 8!

Leerkracht van leerlingen met autisme (minoronderzoek Saskia):

1. Op welke manier helpt u een leerling met autisme in de lessen? Sluit dit aan bij het gedachtegoed van Covey?

Quisten hebben nog meer baat bij structuur en
duidelijkheid en dat geeft Covey

2. Denkt u dat leerlingen met autisme baat hebben bij onderwijs dat gegeven wordt via de 7 gewoontes? Waarom wel/waarom niet?

De cirkel van invloed is daarin erg
belangrijk.

- .....
.....
.....
3. Denkt u dat leerlingen met autisme de gewoontes op dezelfde manier gebruiken in het dagelijks leven als leerlingen zonder autisme?

Ik denk dat het aan het kind ligt en zijn omgeving niet zozeer af het autisme heeft. omgeving moet wel mee werken wil Covey hierin slagen

---

Bijlage 7 Vragenlijst leerkracht Rehobothschool

Vragen voor de leerkrachten:

1. Hoe verwerkt u de 7 gewoontes in een dagelijkse taal- of rekenles?

We beginnen de lessen met een doelstelling te formuleren.. Voor rekenen staat dat altijd in de methode. Wat we moeten leren in dat blok hangt ook altijd achter in de klas. Zodat de lln zelf ook kunnen zien wat ze al beheersen.. Bij Staal werken we rond een thema. Voor Spelling hebben we de nieuwe categorie die we moeten leren.

2. Welke werkvormen gebruikt u om de 7 eigenschappen terug te laten komen in de lessen?

Veel visualiseren

Belonen.

Vieren

3. Kijkt u bij de voorbereiding van de les naar specifieke momenten om 7 eigenschappen in te plannen of bekijkt u het ter plekke?

Altijd aan het begin van een Blok of Thema. Verder ook spontaan wat er gebeurt. Inspelen op de leersituatie.

4. Denkt u dat de leerlingen baat hebben bij onderwijs wat gegeven wordt via het gedachtegoed van Covey?

Ja, het leren wordt veel meer iets van henzelf. Ze gebruiken de termen zelf ook. Ook thuis. Eerst begrijpen dan begrepen worden. Win-win situatie. Er staan ook potjes en een boom in de klas. Wanneer de gewoontes gebruikt worden, kan dit in de boom of in de potjes aangegeven worden.

5. Wat merkt u bij de leerlingen van de 7 gewoontes?

Bewustwording van hun eigen functioneren.

6. Geeft u wel eens aparte lessen over de 7 gewoontes?

Ja, proberen we elke week te doen. Sociale vorming. Maar ook heel belangrijk dat het een deel van hun leven wordt.

7. Welke tips zou u ons meegeven om onze lessen meer in te richten middels Covey?

Probeer dat het voor jezelf ook een levenshouding wordt. Dan is het ook veel gemakkelijker om het zelf te gebruiken en niet te vergeten.

Leerkracht van leerlingen met autisme (minoronderzoek Saskia):

1. Op welke manier helpt u een leerling met autisme in de lessen? Sluit dit aan bij het gedachtegoed van Covey?

Voor IIn met autisme is het heel fijn en duidelijk om te werken met de 7 gewoontes. Het biedt ze structuur. Belangrijk niet teveel tegelijk. Maar de kracht zit in de herhaling. Heel belangrijk dat wel goed duidelijk gemaakt wordt wat er bedoeld wordt.

2. Denkt u dat leerlingen met autisme baat hebben bij onderwijs dat gegeven wordt via de 7 gewoontes? Waarom wel/waarom niet?

.Ja dat denk ik zeker, geeft ze duidelijkheid en structuur. Wel heel belangrijk dat voor al voor deze kinderen het duidelijk is wat er met de gewoontes bedoeld wordt.

3. Denkt u dat leerlingen met autisme de gewoontes op dezelfde manier gebruiken in het dagelijks leven als leerlingen zonder autisme?

Denk dat ze veel dingen letterlijk nemen. Maar ze willen graag alles in hokjes zetten, dan is structuur wel heel belangrijk.

Bijlage 8 Vragenlijst leerkracht Rehobothschool

In te vullen door dezelfde leerkracht als waar de observaties is/was!

Vragen voor de leerkrachten:

1. Hoe verwerkt u de 7 gewoontes in een dagelijkse taal-of rekenies?
Ik verwerk de gewoontes aan te geven tijdens het les geven
2. Welke werkvormen gebruikt u om de 7 eigenschappen terug te laten komen in de lessen?
Bijvoorbeeld een groepscontract
3. Kijkt u bij de voorbereiding van de les naar specifieke momenten om 7 eigenschappen in te plannen of bekijkt u het ter plekke?
Kan beide maak ik gebruik
4. Denkt u dat de leerlingen baat hebben bij onderwijs wat gegeven wordt via het gedachtegoed van Covey?
Ik denk wel dat het productiviteit kan bevorderen kinderen zijn zich meer bewust van het einddoel voor ogen
5. Wat merkt u bij de leerlingen van de 7 gewoontes?
Dat ze ze soms ook geïntegreerd hebben in hun werken
6. Geeft u wel eens aparte lessen over de 7 gewoontes?
Ja
7. Welke tips zou u ons meegeven om onze lessen meer in te richten middels Covey?
Dat kan ik niet overzien, dus

Leerkracht van leerlingen met autisme (minoronderzoek Saskia):

1. Op welke manier helpt u een leerling met autisme in de lessen? Sluit dit aan bij het gedachtengoed van Covey?

Ik leg de gedachten gang meer (steeds) uit

2. Denkt u dat leerlingen met autisme baat hebben bij onderwijs dat gegeven wordt via de 7 gewoontes? Waarom wel/waarom niet?

Het geeft zekerheid en vastigheid
meer structuur voor het kind

3. Denkt u dat leerlingen met autisme de gewoontes op dezelfde manier gebruiken in het dagelijks leven als leerlingen zonder autisme?

Op sommige punten wel, by andere niet

Bijlage 9 Vragenlijst leerkracht Rehobothschool

Vragen voor de leerkrachten:

1. Hoe verwerkt u de 7 gewoontes in een dagelijkse taal-of rekenles?
Benoemen van de gewoontes.
Of met de Ila bespreken/evalueren welke gewoontes er in de les zaten. Mijn doel is om dit in elk geval 1x per dag te doen. Merkt dat ik daar heel bewust aan moet denken anders schiet het er bij in.
  2. Welke werkvormen gebruikt u om de 7 eigenschappen terug te laten komen in de lessen?
- bespreken Covey's in parjes (laten zien)
- brainiac-middel
- plus/delta-scheme
  - * 3. Kijkt u bij de voorbereiding van de les naar specifieke momenten om 7 eigenschappen in te plannen of bekijkt u het ter plekke?
Probeer bij 1 les per dag bij voorbereiding al te kijken
  4. Denkt u dat de leerlingen baat hebben bij onderwijs wat gegeven wordt via het gedachtegoed van Covey?
Ja. Ik merk zelf dat ik er veel baat bij heb om in mijn eigen leven. Dat gun ik de Ila ook.
  5. Wat merkt u bij de leerlingen van de 7 gewoontes?
Regelmatig nemen/benoemen ze een gewoonte. Als er iets niet zo lekker gaat, kun je daar te vermijden snel duidelijkheid maken wat ze kunnen gebruiken voor een oplossing/verbetering.
  6. Geeft u wel eens aparte lessen over de 7 gewoontes?
Ja. Elke week heb ik tijd ingepland. Die tijd gebruik ik om aandacht te besteden aan iets uit de methodeplanning of aan iets wat er speelt in de klas.
  7. Welke tips zou u ons meegeven om onze lessen meer in te richten middels Covey?
Doorleef de gewoontes eerst zelf. Ontdek de meerwaarde. ~~leer~~
le naar jezelf
- * Merkt dat dit bijlagen gaat dit jaar. Als er veel bijzonderheden zijn, dan schiet dat er gauw bij in.

Leerkracht van leerlingen met autisme (minoronderzoek Saskia):

1. Op welke manier helpt u een leerling met autisme in de lessen? Sluit dit aan bij het gedachtengoed van Covey?

Het allerbelangrijkste is volgens mij "doen wat je zegt en zeggen wat je doet"

Denk dat dit aansluit. Gewoonte 2 is hierbij een goede helper, maar 5 ook.

2. Denkt u dat leerlingen met autisme baat hebben bij onderwijs dat gegeven wordt via de 7 gewoontes? Waarom wel/waarom niet?

De 7 gewoontes geven structuur en houvast voor de rest van je leven. Volgens mij ook voor Iln met autisme

3. Denkt u dat leerlingen met autisme de gewoontes op dezelfde manier gebruiken in het dagelijks leven als leerlingen zonder autisme?

Ik denk dat zij vooral bepaalde structuren / stappen goed zullen gebruiken. Ik heb geen voorbeeld van anders of verkeerd gebruik.

Leerkrachtgebonden (TLIM-school Atlantis)

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v.t.	overig/aanvulling/uitleg
Gewoonte 1: Proactief				x			<ul style="list-style-type: none"> - Leerkracht heeft alles zelf op orde - Leerkracht benoemd wanneer leerlingen pro actief zijn (in andere woorden)
<i>De leerkracht heeft de spullen klaarliggen voor de start van de les.</i>					x		<ul style="list-style-type: none"> - Alles staat op het digibord klaar, inclusief dagplanning, stilte thermometer etc.
<i>De leerkracht laat leerlingen zelf een oplossing bedenken.</i>		x					<ul style="list-style-type: none"> - Klassikale hulp, leerkracht zegt strategie vaak voor - Bij persoonlijke hulp laat de leerkracht de leerlingen zelf nadenken
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.			x				<ul style="list-style-type: none"> - Doel is bekend - Er wordt gereflecteerd
<i>De leerkracht communiceert duidelijk wat het einddoel is.</i>				x			<ul style="list-style-type: none"> - Verteld het onderwerp van die les - Leerkracht benoemd geen concreet lesdoel. - Les doel is niet vanuit 'ik'. - Het is voor de leerlingen duidelijk wat er geleerd gaat worden
<i>De leerkracht stimuleert de leerlingen om mee te denken over het einddoel.</i>	x						<ul style="list-style-type: none"> - De leerkracht heeft van te voren het lesdoel bedacht. - Leerlingen krijgen ruimte om mee te denken.
<i>De leerkracht controleert of het einddoel behaald is.</i>				x			<ul style="list-style-type: none"> - Iedereen krijgt de ruimte om te laten weten of hij/zij het zelf denkt te kennen

Gewoonte 7: Houd de zaag scherp				x		
<i>De leerkracht biedt ruimte voor ontspanning.</i>				x		- Biedt ruimte om te bewegen.
<i>De leerkracht biedt ruimte voor rust.</i>				x		- Biedt de mogelijkheid om te samenwerken maar het mag ook alleen.
<i>De leerkracht geeft het goede voorbeeld door (persoonlijke) keuzes te delen en/of toe te lichten.</i>					x	

Leerlinggebonden (TLIM-school Atlantis)

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v.t.	Overig/aanvullingen/uitleg
Gewoonte 1: Proactief				x			<ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen pakken zelfstandig hun boeken - Stellen vragen - Veel willen helpen
<i>De leerlingen zijn intrinsiek gemotiveerd om aan het werk te gaan.</i>				x			<ul style="list-style-type: none"> - Het lijkt een saaie opdracht maar iedereen gaat aan het werk
<i>De leerlingen ondernemen zelf actie om hun kennis of kunde te verbeteren.</i>				x			<ul style="list-style-type: none"> - De leerlingen zijn snel stil na een grapje - De boeken worden gepakt zonder dat de leerkracht het zegt
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.				x			
<i>De leerlingen weten wat het einddoel is.</i>					x		<ul style="list-style-type: none"> - Einddoel was duidelijk
<i>De leerlingen denken kritisch na over een realistisch einddoel.</i>						x	<ul style="list-style-type: none"> - Leerkracht bood hier geen ruimte voor
<i>De leerlingen zijn geïnteresseerd in het einddoel.</i>			x				<ul style="list-style-type: none"> - Verbeterde de leerkracht bij het vertellen van het einddoel
Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst						x	
<i>De leerlingen kiezen ervoor om de belangrijkste taak als eerst af te ronden.</i>						x	<ul style="list-style-type: none"> - Bij de 'normale' les was er geen keuze. - Bij het maken van de weektaak was het niet duidelijk welke keuze leerlingen maakten.
<i>De leerlingen kunnen uitleggen waarom ze een bepaalde keuze in volgorde van taken nemen.</i>						x	
Gewoonte 4: Denk win-win			x				
<i>De leerlingen kunnen in een situatie ook de voordelen van een ander (helpen) bedenken of regelen.</i>				x			<ul style="list-style-type: none"> - De leerlingen helpen elkaar waar nodig, de ander weet het antwoord en ik leer.
<i>De leerlingen kunnen een win win situatie benoemen.</i>						x	
Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden.			x				

<i>De leerlingen luisteren naar de ander voordat ze hun eigen verhaal vertellen.</i>			x			<ul style="list-style-type: none"> - Onderbreken elkaar, laten elkaar niet uitpraten. - Tijdens de instructie luisteren de leerlingen naar elkaar.
Gewoonte 6: Synergie						
<i>De leerlingen nemen initiatief tot samenwerken.</i>				x		<ul style="list-style-type: none"> - Bij opdracht 3 was er een keuze om te samenwerken, dit werd veel gedaan.
<i>De leerlingen zien voordelen van samenwerken en kunnen deze benoemen.</i>			x			<ul style="list-style-type: none"> - Benoemen was niet van toepassing - Leerlingen werkten stiekem samen wanneer het stil moest zijn, dit hielp ze verder.
Gewoonte 7: Houd de zaag scherp			x			
<i>De leerlingen geven zelf aan wanneer ze rust nodig hebben (wc bezoek, even iets anders doen etc.)</i>			x			<ul style="list-style-type: none"> - Leerlingen geven zelf aan of ze willen samenwerken - Weinig verzoeken van wc behoefte, meer/minder rust etc.

Leerkrachtgebonden (middenbouw Rehobothschool)

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v.t.	overig/aanvulling/uitleg
Gewoonte 1: Proactief	x						- Alles wordt voorgezegt, leerlingen krijgen geen ruimte om zelf proactief te zijn
<i>De leerkracht heeft de spullen klaarliggen voor de start van de les.</i>	x						
<i>De leerkracht laat leerlingen zelf een oplossing bedenken.</i>		x					- Laat leerling kritisch nadenken tijdens de les maar niet tijdens andere problemen. Dit wordt uitgedacht door de leerkracht
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.				x			
<i>De leerkracht communiceert duidelijk wat het einddoel is.</i>				x			- Las het voor van het digibord
<i>De leerkracht stimuleert de leerlingen om mee te denken over het einddoel.</i>				x			- Leerlingen bedenken een persoonlijk einddoel - Zijn geen sterke doelen
<i>De leerkracht controleert of het einddoel behaald is.</i>				x			- De leerkracht controleert het doel, maar niet bij elke leerling en het is niet duidelijk wanneer het doel behaald was
Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst	x						- Benoemt een aantal situaties maar deze zijn niet correct
<i>De leerkracht biedt leerlingen de kans om zelf een planning te maken.</i>	x						- Alles is gepland, leerlingen, geen keuze mogelijkheid in volgorde of klaaropdracht
<i>De leerkracht geeft het goede voorbeeld door belangrijke zaken eerst te kiezen (b.v. modellen)</i>	x						

Gewoonte 4: Denk win-win			x			
<i>De leerkracht stimuleert het verplaatsen in een ander.</i>		x				- Leerkracht biedt geen ruimte om in te leven in ander. Leerkracht doet het zelf een aantal keer.
<i>De leerkracht benoemt (spontane) win-win situaties.</i>				x		- Benoemt ze.
Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden.			x			- Benoemt een aantal situaties maar deze zijn niet correct
<i>De leerkracht laat het goede voorbeeld zien door eerst een ander te begrijpen en daarna de persoonlijke mening te delen.</i>		x				- Vraagt een enkele keer door - Soms onderbreekt de leerkracht de leerling om de persoonlijke mening te vertellen
<i>De leerkracht benoemt (spontane) situaties die passen bij deze gewoontes.</i>			x			- Benoemt ze maar soms met verkeerde betekenis
Gewoonte 6: Synergie			x			
<i>De leerkracht stimuleert het samenwerken.</i>	x					- Biedt hier geen enkele manier van ruimte voor
<i>De leerkracht benoemt (spontane) situaties waarin synergie voorkomt.</i>				x		- Een enkele keer tijdens het filmpje
Gewoonte 7: houd de zaag scherp		x				
<i>De leerkracht biedt ruimte voor ontspanning.</i>	x					- Leerlingen zijn onrustig maar er wordt geen oplossing voor geboden
<i>De leerkracht biedt ruimte voor rust.</i>			x			- Stilte in de klas - Missen de structuur van een klaaropdracht, toen was de rust weg
<i>De leerkracht geeft het goede voorbeeld door (persoonlijke) keuzes te delen en/of toe te lichten.</i>	x					

Leerlinggebonden (middenbouw Rehobothschool)

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v.t.	Overig/aanvullingen/uitleg
Gewoonte 1: Proactief		x					- Leerlingen openen na het filmpje zelf het boek
<i>De leerlingen zijn intrinsiek gemotiveerd om aan het werk te gaan.</i>		x					- Door de vele filmpjes die op dezelfde manier aangeboden worden haken de leerlingen steeds meer af
<i>De leerlingen ondernemen zelf actie om hun kennis of kunde te verbeteren.</i>		x					- Vragen niet door - Werken hard
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.			x				
<i>De leerlingen weten wat het einddoel is.</i>				x			- Einddoel wordt voorgelezen maar niet besproken of behandeld.
<i>De leerlingen denken kritisch na over een realistisch einddoel.</i>			x				- Leerlingen bedenken persoonlijk einddoel maar deze is niet kritisch
<i>De leerlingen zijn geïnteresseerd in het einddoel.</i>		x					- De leerlingen vinden het interessant om een eigen doel te bedenken maar het algemene doel is niet goed overgekomen, hier werd niet op doorgevraagd
Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst						x	
<i>De leerlingen kiezen ervoor om de belangrijkste taak als eerst af te ronden.</i>						x	
<i>De leerlingen kunnen uitleggen waarom ze een bepaalde keuze in volgorde van taken nemen.</i>						x	
Gewoonte 4: Denk win-win			x				
<i>De leerlingen kunnen in een situatie ook de voordelen van een ander (helpen) bedenken of regelen.</i>						x	
<i>De leerlingen kunnen een win-win situatie benoemen.</i>			x				- Kunnen het benoemen maar niet uitleggen
Gewoonte 5:			x				

Eerst begrijpen, dan begrepen worden.							
<i>De leerlingen luisteren naar de ander voordat ze hun eigen verhaal vertellen.</i>			x				- Luisteren niet altijd naar elkaar, laten een ander niet uitpraten
Gewoonte 6: Synergie			x				
<i>De leerlingen nemen initiatief tot samenwerken.</i>			x				- Leerlingen zaten stiekem samen te werken en elkaar te helpen
<i>De leerlingen zien voordelen van samenwerken en kunnen deze benoemen.</i>						x	
Gewoonte 7: Houd de zaag scherp		x					
<i>De leerlingen geven zelf aan wanneer ze rust nodig hebben (wc bezoek, even iets anders doen etc.)</i>			x				- Gaven aan wanneer ze naar de wc moesten

Leerkrachtgebonden (onderbouw Rehobothschool)

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v.t.	overig/aanvulling/uitleg
Gewoonte 1: Proactief					x		- Benoemt een proactieve situatie
<i>De leerkracht heeft de spullen klaarliggen voor de start van de les.</i>					x		- Alles staat klaar
<i>De leerkracht laat leerlingen zelf een oplossing bedenken.</i>				x			- Daagt leerlingen uit tot het bedenken van nieuwe ideeën
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.			x				
<i>De leerkracht communiceert duidelijk wat het einddoel is.</i>				x			- Het doel is niet helemaal duidelijk?
<i>De leerkracht stimuleert de leerlingen om mee te denken over het einddoel.</i>		x					- Wat voor doel kan erbij horen?
<i>De leerkracht controleert of het einddoel behaald is.</i>		x					- Tussendoor, maar niet achteraf
Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst		x					- Benoemt 1 situatie
<i>De leerkracht biedt leerlingen de kans om zelf een planning te maken.</i>	x						
<i>De leerkracht geeft het goede voorbeeld door belangrijke zaken eerst te kiezen (b.v. modellen)</i>	x						
Gewoonte 4: Denk win-win		x					
<i>De leerkracht stimuleert het verplaatsen in een ander.</i>	x						
<i>De leerkracht benoemt (spontane) win-win situaties.</i>			x				- Alleen de situatie over de brandweer, geen situaties uit de klas
Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden.	x						
<i>De leerkracht laat het goede voorbeeld zien door eerst een ander te begrijpen en daarna de persoonlijke mening te delen.</i>	x						- Geeft gelijk persoonlijke mening

<i>De leerkracht benoemt (spontane) situaties die passen bij deze gewoontes.</i>	x					
Gewoonte 6: Synergie			x			- Benoemt het woord met betekenis
<i>De leerkracht stimuleert het samenwerken.</i>			x			- Leerlingen helpt een ander en de leerkracht geeft een compliment
<i>De leerkracht benoemt (spontane) situaties waarin synergie voorkomt.</i>			x			- Samen met de boeken
Gewoonte 7: Houd de zaag scherp	x					
<i>De leerkracht biedt ruimte voor ontspanning.</i>			x			- Kleurplaat of knutsel al klaar opdracht keuze
<i>De leerkracht biedt ruimte voor rust.</i>		x				- Het is nooit helemaal stil - Leerkracht biedt psychische rust door hulp te bieden
<i>De leerkracht geeft het goede voorbeeld door (persoonlijke) keuzes te delen en/of toe te lichten.</i>	x					

Leerlinggebonden (onderbouw Rehobothschool)

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v.t.	Overig/aanvullingen/uitleg
Gewoonte 1: Proactief		x					<ul style="list-style-type: none"> - Benoemt aantal keer - Leerlingen zijn echt proactief
<i>De leerlingen zijn intrinsiek gemotiveerd om aan het werk te gaan.</i>				x			<ul style="list-style-type: none"> - Zijn erg geïnteresseerd - Hebben geen zin in de opdrachten
<i>De leerlingen ondernemen zelf actie om hun kennis of kunde te verbeteren.</i>			x				
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.				x			<ul style="list-style-type: none"> - Moeten ze nou 4 of 2 woorden kennen?
<i>De leerlingen weten wat het einddoel is.</i>				x			
<i>De leerlingen denken kritisch na over een realistisch einddoel.</i>			x				<ul style="list-style-type: none"> - Mogen nadenken over het doel van het thema
<i>De leerlingen zijn geïnteresseerd in het einddoel.</i>						x	
Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst						x	
<i>De leerlingen kiezen ervoor om de belangrijkste taak als eerst af te ronden.</i>						x	
<i>De leerlingen kunnen uitleggen waarom ze een bepaalde keuze in volgorde van taken nemen.</i>						x	
Gewoonte 4: Denk win-win			x				
<i>De leerlingen kunnen in een situatie ook de voordelen van een ander (helpen) bedenken of regelen.</i>						x	
<i>De leerlingen kunnen een win-win situatie benoemen.</i>			x				<ul style="list-style-type: none"> - Konden voor de les zo'n situatie uitleggen
Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden.		x					
<i>De leerlingen luisteren naar de ander voordat ze hun eigen verhaal vertellen.</i>		x					<ul style="list-style-type: none"> - Heel snel op elkaar reageren
Gewoonte 6: Synergie			x				
<i>De leerlingen nemen initiatief tot samenwerken.</i>				x			

<i>De leerlingen zien voordelen van samenwerken en kunnen deze benoemen.</i>						x	
Gewoonte 7: Houd de zaag scherp		x					
<i>De leerlingen geven zelf aan wanneer ze rust nodig hebben (wc bezoek, even iets anders doen etc.)</i>		x					

Leerkrachtgebonden (bovenbouw Rehobothschool)

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v.t.	overig/aanvulling/uitleg
Gewoonte 1: Proactief				x			- Benoemt proactief
<i>De leerkracht heeft de spullen klaarliggen voor de start van de les.</i>					x		- Alle spullen liggen klaar
<i>De leerkracht laat leerlingen zelf een oplossing bedenken.</i>			x				- 'Reageer eens op een ander'
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.				x			
<i>De leerkracht communiceert duidelijk wat het einddoel is.</i>					x		- Staat op het bord, wordt benoemd - Tussendoor wordt het nog een keer genoemd
<i>De leerkracht stimuleert de leerlingen om mee te denken over het einddoel.</i>	x						- Doel is duidelijk maar er is geen ruimte om mee te denken
<i>De leerkracht controleert of het einddoel behaald is.</i>					x		- Niet alleen ja of nee maar het wordt ook getest
Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst		x					
<i>De leerkracht biedt leerlingen de kans om zelf een planning te maken.</i>	x						- Alles wordt samen gedaan - Geen ruimte voor eigen keuzes
<i>De leerkracht geeft het goede voorbeeld door belangrijke zaken eerst te kiezen (b.v. modellen)</i>			x				- Legt keuze uit waarom het filmpje als laatste komt
Gewoonte 4: Denk win-win			x				- Het wordt niet benoemd
<i>De leerkracht stimuleert het verplaatsen in een ander.</i>				x			- Reageren op een ander, leerkracht stimuleert dit.
<i>De leerkracht benoemt (spontane) win-win situaties.</i>	x						- Er wordt niets benoemd
Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden.				x			- Stimuleert dit door de leerlingen uit te dagen
<i>De leerkracht laat het goede voorbeeld zien door eerst een</i>			x				

<i>ander te begrijpen en daarna de persoonlijke mening te delen.</i>							
<i>De leerkracht benoemt (spontane) situaties die passen bij deze gewoontes.</i>				x			- 'Ik weet niets van straattaal, leg uit!'
Gewoonte 6: Synergie	x						- Niet benoemd - Niet gestimuleerd
<i>De leerkracht stimuleert het samenwerken.</i>	x						
<i>De leerkracht benoemt (spontane) situaties waarin synergie voorkomt.</i>	x						
Gewoonte 7: Houd de zaag scherp		x					
<i>De leerkracht biedt ruimte voor ontspanning.</i>	x						- Geen mogelijkheid voor een loopje/spelletjes etc.
<i>De leerkracht biedt ruimte voor rust.</i>			x				- Na samenwerken werd er in stilte verder gewerkt.
<i>De leerkracht geeft het goede voorbeeld door (persoonlijke) keuzes te delen en/of toe te lichten.</i>		x					

Leerlinggebonden (bovenbouw Rehobothschool)

Gewoonten	1	2	3	4	5	n.v.t.	Overig/aanvullingen/uitleg
Gewoonte 1: Proactief			x				- Gaan niet uit zichzelf door met de opdrachten
<i>De leerlingen zijn intrinsiek gemotiveerd om aan het werk te gaan.</i>			x				- Een aantal wel.. - Niet iedereen hoeft mee te denken want alles gebeurt samen
<i>De leerlingen ondernemen zelf actie om hun kennis of kunde te verbeteren.</i>			x				- Groeten ons - Namen initiatief voor extra kennis, niet iedereen
Gewoonte 2: Begin met het einddoel voor ogen.			x				- Interessant maar voorgekauwd
<i>De leerlingen weten wat het einddoel is.</i>					x		
<i>De leerlingen denken kritisch na over een realistisch einddoel.</i>	x						
<i>De leerlingen zijn geïnteresseerd in het einddoel.</i>				x			- Het onderwerp spreekt ze aan, lesdoel minder
Gewoonte 3: Belangrijke zaken eerst						x	
<i>De leerlingen kiezen ervoor om de belangrijkste taak als eerst af te ronden.</i>						x	
<i>De leerlingen kunnen uitleggen waarom ze een bepaalde keuze in volgorde van taken nemen.</i>						x	
Gewoonte 4: Denk win-win						x	
<i>De leerlingen kunnen in een situatie ook de voordelen van een ander (helpen) bedenken of regelen.</i>						x	
<i>De leerlingen kunnen een win win situatie benoemen.</i>						x	
Gewoonte 5: Eerst begrijpen, dan begrepen worden.				x			
<i>De leerlingen luisteren naar de ander voordat ze hun eigen verhaal vertellen.</i>				x			- Reageren op elkaar - Wordt gestructureerd maar het gebeurt wel
Gewoonte 6: Synergie		x					

<i>De leerlingen nemen initiatief tot samenwerken.</i>		x				- Helpen elkaar soms
<i>De leerlingen zien voordelen van samenwerken en kunnen deze benoemen.</i>					x	
Gewoonte 7: Houd de zaag scherp			x			
<i>De leerlingen geven zelf aan wanneer ze rust nodig hebben (wc bezoek, even iets anders doen etc.)</i>			x			- Wc + praatje tussendoor is mogelijk maar geen pauze of stiltegebaar.

Literatuurlijst:

Baarda, B. (2014). *Dit is onderzoek!*: Handleiding voor kwantitatief en kwalitatief onderzoek. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers

Covey, S. R. (2008). *De zeven eigenschappen van effectief leiderschap*. The Seven Habits of Highly Effective People. Resoring the Character Ethic. New York: Simon & Schuster, Inc.

Cox, J. (2016). Welke respons op een tevredenheidsonderzoek is hoog genoeg? Geraadpleegd op 07-05-2018, van <http://www.tevredenheidsonderzoek.org/2011/01/24/respons-tevredenheidsonderzoek/>

Gastel-Firet, A. (2017). Thematisch werken in de bovenbouw. Geraadpleegd op 21-02-2018, van <https://www.onderwijsvanmorgen.nl/thematisch-werken-bovenbouw/>

IPC Nederland BV. (2017) Het IPC-curriculum. Geraadpleegd op 21-02-2018, van <http://ipc-nederland.nl/ipc/het-ipc-curriculum>

Jansen, H. & De Haan, D. (2006) *Dalton? Doorgaan!* Utrecht: Uitgeverij Agiel.

Kerpel, A. (2014). *Ontwikkelingsgericht onderwijs*. Geraadpleegd op 27-11-2017, van <https://wjlernen.nl/ogo-ontwikkelingsgericht-onderwijs.php>

Kerpel, A. (2014). *Ervaringsgericht onderwijs*. Geraadpleegd op 27-11-2017, van <https://wjlernen.nl/ervaringsgericht-onderwijs.php>

Klein Hulse, A., & Berg van den, N. (2017). *Hoe kunnen docenten het eigenaarschap van leerlingen het voortgezet onderwijs versterken?* KR.180.

Laevers, F. & Heylen, L. (2013). *Een procesgerichte aanpak voor 6 tot 12 jarige in het basisonderwijs*. Averbode : CEGO

Leraar24. *Ervaringsgericht onderwijs*. (2009) Geraadpleegd op 27-11-2017, van <https://www.leraar24.nl/ervaringsgericht-onderwijs/>

PO-raad. (2017). *Scholen op de kaart*. Geraadpleegd op 27-11-2017, van <https://www.scholenopdekaart.nl/Basisscholen/Onderwijsconcept>

Tans J. & Bronkhorst J. (1993) *Freinetonderwijs – Een eigen wijze van onderwijs...* Baarn: Bekadidact